

DELİ DUMRUL ANLATISININ ARKETİPSEL SEMBOLİZM BAKIMINDAN ÇÖZÜMLENMESİ

ANALYSIS OF DELI DUMRUL NARRATIVE ON ACCOUNT OF ARCHETYPICAL SYMBOLISM

Mehmet Emin BARS*

Öz

Arketipsel sembolizm son dönemlerde edebî eserlerin incelenmesinde yaygın biçimde kullanılan yöntemlerden biridir. Bu çalışmada Dede Korkut anlatılarından Deli Dumrul hikâyesi arketipsel sembolizm bakımından incelenmiştir. Anlatıda arketiplerin çokça kullanıldığı görülmüştür. Aynı kişilerin birden fazla arketipi taşımaları ve aynı arketipin farklı kişilerde değişik biçimlerde görülmesi anlatıyı farklı kılmaktadır. Anlatıda görülen arketipler arasındaki organik ilişki, edebî eserlerin oluşumu üzerinde yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Arketipler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hiçbir arketip tesadüfi olarak seçilmemiştir. Bu bakımdan arketipsel incelemelerde arketiplerin belirlenmesi kadar, arketipsel bağların çözümü de anlatıların yorumlanmasında önemlidir. İncelemelerde bugüne değin göz ardı edilen arketipler arası ilişkinin tespiti, olay ve kişilerin değerlendirilmesinde daha objektif sonuçlara ulaşmayı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler

Deli Dumrul, Dede Korkut, arketipsel sembolizm, imge.

Abstract

Archetypal symbolism is one of the widely used methods in the study of literary works in recent periods. In this work, the story of Deli Dumrul from Dede Korkut's narratives was examined in terms of archetypal symbolism. In the narrative, archetypes were seen to be widely used. More than one archetype was seen in the same people. The same archetype is seen in different forms in different people. There is an organic relationship between archetypes. No archetype has been chosen randomly. It is important to identify archetypes in archetypal examinations. By solving archetypal relations, literary works can be explicated in different forms. Archetypal relations will provide more objective results in the evaluation of events and persons.

Keywords

Deli Dumrul, Dede Korkut, archetypal symbolism, imagery.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, m_e_bars_21@hotmail.com.

GİRİŞ

Arketipsel sembolizm, edebî eserlerin çözümlenmesinde kullanılan yöntemlerden biridir. Kavram Carl Gustav Jung tarafından psikoloji dünyasına kazandırılmıştır. Jung, analitik psikolojinin kurucusudur. Psikoloji alanında ortaya koyduğu yöntemler farklı alanlarda yaygın biçimde kullanılmıştır. Psikoloji alanında bilinç ve bilinç dışının yapısı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Jung'ın yaygın kullanım yöntemlerinden biri olan arketip, kişilerin ruh kökenine ait evrensel ve müşterek hayallerin simgesel biçimde yaratmalarını ifade eder (Gümüş 2016: 17). Yöntemin amacı eserde ilk bakışta görülmeyen, simgeler aracılığıyla ortaya konan görünenin ardındaki görünmeyen anlamı keşfetmektir.

Yapıtların oluşumunda simgesel anlamların önemi büyüktür. İnsanlar ilk yaratıldıklarından beri büyük tecrübeler yaşamışlardır. Bu tecrübeler çeşitli sembollerle sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Kuşaktan kuşağa, örtülü biçimde insanlık tecrübelerini sembolik biçimde ifade eden bu unsurlar arketip olarak ifade edilmektedir (Onat 2007: 1). Herkesin bilinç dışında görülen arketipler, insanlığın en eski tecrübelerini içeren bilgi kaynaklarından biridir. Mitolojik devirlerden günümüze değin sürekli beslenmiş, her kuşak bir taraftan kaynaktan beslenirken diğer taraftan kaynağı yeni sembollerle zenginleştirmiştir. Simgelerin adı değişirken işlevleri devam etmiştir.

Jung bir insanın insan gibi davranmasını sağlayan bilinç dışı psişik yapıların işleyişinin ne olduğunun bilinmediğini belirtir. Jung bu işlev biçimlerini imge olarak tanımlar. İmge hem eylemin biçimini hem de eyleme neden olan tipik durumu ifade eder. Bu imgeler türe özgü olduklarından ilk imgelerdir. İlk imgeler fantezi ürünlerinde görünür hâle gelir ve arketip kavramı da burada özel uygulama alanını bulur. Arketipler sadece gelenek, dil ve göçlerle yaygınlaşmaz. Her zaman ve yerde herhangi bir dış etkene bağlı olmadan kendiliğinden ortaya çıkar (Jung 2017a: 20). İçgüdüler fizyolojik dürtülerdir. Fantezi şeklinde ortaya çıkar, genellikle varlıklarını sembolik imgelerle gösterir. Jung'a göre bu tezahürler arketiptir. Arketiplerin kökeni bilinmemektedir. Kendilerini dünyanın herhangi bir yerinde ve zamanında yeniden üretmektedir (Jung 2017b: 65).

Jung arketipleri insan psikolojisi ile ilişkilendirir. Ona göre arketipler kalıtım ile geçer. Eliade'ye göre ise arketipler "*insanüstü ve 'aşkın' bir kökene sahip*" (Eliade 1994: 12) tir. Eliade bizi çevreleyen dünyanın, insanın mevcudiyet ve etkisinin hissedildiği dünyanın -tırmanılan dağların, meskun ve işlenmiş bölgelerin, üzerinde yolculuk yapılan nehirlerin, kentlerin, tapınakların- daha yüksek bir kozmik düzeyde dünya dışı arketipi olduğunu ifade eder (1994: 23). Yeryüzünde meydana gelen her şey göksel arketipin etkisiyle şekillenir. "*Mitoslar insanın yürüttüğü tüm sorumlu etkinlikler için geçerli paradigmatları, örnek modelleri korur ve aktarırlar. Mitsel zamanlarda insanlara vahyedilmiş bu paradigmatik modeller sayesinde Kozmos ve toplum periyodik olarak yeniden doğar*" (Eliade 1994: 12). Jung arketipi psikoloji ile ilişkilendirip ruhsal kalıtım ile yeni nesillere aktarılan evrensel bir özellik; Eliade ise göksel ve ilahi bir model olarak tanımlar. Ancak hem Jung hem de Eliade "*arketiplerin bir ilk modelden hareketle sürekli tekrar edilen uygulamalar, motifler, insan davranışları*" (Saltık Özkan 2010: 82) olduğunu kabul ederek bunları "*kollektif bir bilinçaltına işlenmiş bir kavram olarak, daha sonraki nesillerin davranışlarında kişiliklerine sinmiş evrensel bir durum*" (Aşkaroğlu 2013: 123) şeklinde tanımlar.

Arketipler insanlar arasındaki ruhsal benzerliğin sonucudur. İnsanların evrensel duygu, düşünce ve davranış kalıplarını oluşturur. Arketipler kültürleri benzer toplumlarda görülmenin

yanında farklı kültürlere sahip toplumlarda da görülmektedir. Farklı kültürlere sahip toplumların davranışlarındaki yerel unsurlar ortadan kaldırılınca benzer davranış örnekleri ortaya çıkmaktadır.

“Arketipler tüm insanlığa mal olmaları sebebiyle evrensel olanı kişiselle, geneli özelle kaynaştırıp, kişiye has bir görünümde ortaya çıkarlar. Bu doğrultuda insan için ruhsal bir oluşumun gerçekleşmesinden ziyade ruhsal bir gelişmenin olduğu düşüncesi öncelik kazanmış olur. Bilinçdışı olan arketipler, kendilerini imgelerle ortaya koyarlar ve insanların ruhsal yaşamı bu imgelerin arka planındaki insanlığın ‘en eski deneyimleri’nden etkilenecek şekillenir” (Onat 2007: 1-2).

İnsan doğumuyla beraber kültürel miras düşüncesini beraberinde getirir. Kişisel deneyimlerle arketipik potansiyelini geliştirir. R. Rosiere efsanelerin teşekkülünde üç kaide üzerine durur:

“1. Menşelerle ilgili kaide: Aynı aklî kapasiteye sahip olan bütün milletlerde muhayyile aynı şekilde tezahür eder. Böylece benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur. 2. Birinin yerine diğersinin geçmesi kaidesi: Bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine yaratılmış olan efsane bu kahramanı terkeder ve daha meşhur birine mal olur. 3. Adapteleme kaidesi: Çevre değiştiren her efsane yeni çevrenin sosyal ve etnografik şartlarına kendisini adapte eder” (Sakaoglu 2009: 21-22).

Bu kaideler diğer halk bilimi ürünleri için de geçerli kaidelerdir. Halk bilimi ürünlerinin teşekkülünü ve aktarımını göstermesi bakımından önemli olan bu kurallar aynı zamanda içinde arketipleri taşımaları, arketiplerin yorumlanmasında zengin veriler sunmaları açısından da değerlidir.

Arketipler mitlerde gizlidir. Mitler gizli bilgi kaynağıdır. İçinde insanların geldikleri kökenleri, başlangıç zamanlarını simgeleştirir. Mit, dünyayı algılama, şekillendirme ve sembolleştirme modelidir. “Gizli bilgiler, mitolojik simgelere dönüşmüş şekli ile kuşaktan kuşağa aktarılmış, anlaşılması zor olan nesnelere simgelerin dili ile açıklanmak istenmiştir” (Bayat 2007: 12). Bu özellikleriyle mitler kozmik bilgilerin sembolleridir. İnsan neslinin deneyimlerinin, mücadelelerinin somut şekillerinin simgesel boyutudur. Gerçek dünyanın olduğu gibi değil, sembollerle kavranmasıdır. Mitlerin zaman ve mekân içinde gelişen bir tarihçesi vardır. “Uzun yıllar boyunca, sembolik bir dil kullanarak, insanlığın dini ve felsefi görüşleri ile ruhun geçirdiği tecrübeleri bizlere aktarmışlardır” (Fromm 2017: 189). Mitler ilkel toplumların fantastik hayalleri değil, değerli hatıralarıdır. Geçmiş zamanın bilgelikleri sembolik dille mitlerde dile getirilmiştir. Mitolojik simgeler, farklı anlatı türlerinde sembolik biçimde yaşamını sürdürmüştür. Mitler arketiplerin simgesel biçimleridir. Zamanla insanın hayatındaki değişim/dönüşümler simgesel anlatım alanlarını da değiştirmiştir. İlkel insanların mit, efsane, masal, destan türlerinde ortaya koydukları simgesel anlatımlar, yaşanan çağların edebî formlarının içine taşınmıştır. “Uygun şartlarda arketipler, dil, din, ırk, sınıf farkı, coğrafi konum ya da tarihsel dönem gözetmeksizin benzer düşüncelere, imgelere, duygulara sebep olmaktadırlar. Arketipler insanları ortak bir ruhsal temelde birleştiren doğal köken, kolektif bilinçdışının ortak simgeleridir” (Sungurlar 2013: 49). Bir arketip yaşadığı çağın formuna girebilme özelliği sayesinde her zaman hayatını devam ettirebilme gücüne sahiptir. Bu özelliğiyle arketipler evrensel dil özelliği taşımaktadır. İnsanları, hayatı anlamak için bu evrensel dili anlamak, yorumlamak gerekmektedir.

Arketipler bilinç dışımızda vardır, somut yaşamda görülmezler. Bilinç dışı kişisel (öznel) ve ortak (kolektif) olmak üzere ikiye ayrılır: “Kişisel bilinçdışı, kişisel yaşantıyı içerirken ortak bilinçdışı

bütün insanlığın paylaştığı kalıtsal duyguları, düşünceleri ve anıları içeren, kişinin algılarını ve arzularını şekillendiren, herkeste ortak olan türsel bir bilinçdışıdır” (Abalı 2008: 65). Arketipler tüm insanlığın ortak değerleri olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. İnsan yaşamının tüm alanlarında yer alır. Her arketipin aydınlık ve karanlık olmak üzere iki yüzü vardır. Dünyaya gelen her insan arketiplere sahiptir. Arketipler herkesi kapsayan bir yapıdır.

Edebî ürünlerin içerisinde arketipik simgeler çokça karşımıza çıkar. Bu anlatılar, insanın ruhsal varlığının sembolik imgelerini içinde barındırır. “Başlangıçta, mitsel bir tutum takınarak inanışlar manzumesi şeklinde görülen arketipler, ilâhi menşeli dinlerin ortaya çıkmasıyla birlikte ‘mito-poetik’ bir nitelik kazanarak sanatın alanında görünmeye başlamıştır” (Özcan 2003: 104). Bu çalışmada Dede Korkut anlatılarından Deli Dumrul hikâyesinin arketipsel sembolizm bakımından bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bugüne kadar birçok metin arketipsel sembolizm açısından incelenmiştir. Bu çalışmanın kaynakçasına bakıldığında bu alanda yapılan çalışmaların sadece az bir kısmı görülecektir. Makale, kitap, lisansüstü düzeyde yapılan bu çalışmalarda, incelenen metinlerdeki kişiler tek bir arketip içinde değerlendirilmiş ve karşılaşılan arketipler arasındaki ilişkilere hiç değinilmemiştir. Çalışmalardan bir kısmı ise metni kahramanlık macerasına göre incelemiştir. Mevcut çalışma iki yönüyle öncekilerden farklılık göstermektedir. Öncelikle bir metinde her kişinin tek bir arketipi temsil etmeyebileceği, birden fazla, hatta bazen birbirinin zıttı gibi görünen, arketipi taşıyabileceği üzerinde durulmuştur. İkinci önemli farklılığı da hiçbir arketipin tesadüfen seçilmediği düşüncesidir. Bir metinde kullanılan tüm arketipler belli bir mantık içerisinde bir birlerine bağlı olarak yer almaktadır. Arketipler arasında anlamlı bir bağ görülmektedir. Yapılan değerlendirmelerde arketipler arasındaki bu bağ irdelenmiştir.

1. Deli Dumrul anlatısında arketipik imgeler

Dede Korkut anlatıları Türk halk edebiyatının önemli eserlerinden biridir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul anlatısı eserin beşinci anlatısıdır. Anlatı “*Deli Dumrul Boyu’nun, ölüm/ölümlülük, isyan/itaat, Tanrı gibi temel varoluşsal temalara değinmesinin yanı sıra, şamanî-animistik göçebe Türk kültürünün İslamlaşma süreci ve günümüz ‘Türk-İslam Ruhü’nün oluşum öyküsü hakkında*” (Saydam 2017: 24) önemli veriler sunmaktadır. Anlatıda İslamiyetle yeni tanışan Türklerin, bu yeni değer ve kurallar manzumesini benimserken karşılaştığı zorluklar Deli Dumrul’un şahsında anlatılmıştır.

Deli Dumrul anlatısı hikâyenin kahramanı olan Deli Dumrul’un kuru bir dere üzerine yaptığı sembolik köprüyle¹ başlar. Deli Dumrul’un kuru bir dere üzerine köprü yapması kendi içinde büzülmüş olan kahramanın uyanışa geçmesi için bir çağrı niteliğindedir. Bu çağrı dış etkenlerle oluşan bir çağrıdır. Kahramanın maceraya atılmasında ayrılış aşamasını gerçekleştirmiştir. İlk etapta eksik olan kahramanın tam olabilmek için dış dünyayla yüzleşmesi

¹ Saydam (2017: 158-168), kuru çay üzerine yapılan köprüden yola çıkarak öyküde söylenmeyenleri bulmaya çalışır. Ona göre zaman içinde muhtemelen şu olaylar sıralanmıştır: Çayın suyu vardır ve akmaktadır, suyun varlığı önemlidir. Sonra çay kurumuştur. Kuruma Deli Dumrul’u olumsuz etkiler. Dumrul anlamsız bir tepkiyle kuruyan çayın üzerinde bir köprü inşa eder ve herkesi bu köprüden geçmeye zorlar. Çay kuru olsa da bizi bir zamanlar suyunun olduğu varsayımına götürür. Su bilinçdışını kapsayacak biçimde dişil özelliği ve annenin temel vasıflarını taşır. Su yaratıcı potansiyelin, doğurganlığın ve ana rahminin sembolüdür. Çayın kuruması Dumrul’un can suyunu tüketmiştir. Çayın kuruması annenin sütünün çekilmesi anlamına gelmektedir. Çay kurumuş, anne besleme işlevini geri çekmiştir. Kahraman bu duruma henüz hazır değildir. Kuru çayın üzerine kurulan köprü, Deli Dumrul’un çayın kuruduğunu inkâr ettiğini göstermektedir. Deli Dumrul, büyüsel bir eylemle suyun var olduğu eski döneme ait bir durumu yeniden yaratarak suyu yeniden yaratabileceğini düşünür. Köprü varsa su da olmalıdır. Son olarak Deli Dumrul hükümranlığını, gücünü ilan etmek için herkesi köprüden geçmeye zorlar. Köprü, beri ile öteki arasında bir yoldur. Bu geçiş, doğum ile ölüm arasındaki olayları kapsar. Buradaki doğum ve ölüm bedensel değil, bilinçseldir. Köprü yaşam içindeki her türlü geçiş dönemini sembolize eder. Deli Dumrul, kurumuş çayın ötesinde yeni bir yaşama geçiş aşamasındadır.

ve bir mücadeleye girmesi gerekmektedir. Bu durum kahramanın eyleme geçmesini sağlayan ilk aşamadır. Bu çağrı Deli Dumrul anlatısında hem bireysel hem de toplumsal düzeyde büyük önem taşımaktadır. Kahraman bu çağrıya duyarsız kalmamış, bireyleşim sürecini tamamlamak için mitolojik yolculuğuna çıkmıştır. Bireyleşim aşamasını tamamlamak için bireyin birtakım mücadelelere girmesi gereklidir. Kahramanın çetin sınavlardan geçeceği bu süreç, onun ergin bir kişiliğe kavuşmasını sağlayacaktır. Bu aşamada kahramanın karşısına çıkan engeller arketipik özellik taşır.

Deli Dumrul'un kahramanlık yolculuğunu oluşturan bu aşamalar Joseph Campbell (2017: 53-226)'ın kahramanlık macerasının özelliklerini taşımaktadır. Deli Dumrul'un yola çıkış macerasında delikanlının ölümü üzerine yakınlarının ağlamaları maceraya çağrı niteliğini taşımaktadır. Deli Dumrul çağrıyı reddetmemiş, maceraya atılmış, Azrail'den kurtulmak için koruyucu bir figür olarak karısı ortaya çıkmıştır. Karısının yardımıyla eşiği aşan Deli Dumrul, Azrail'le mücadelesinde yaşadıkları olaylar ve anne-babasının kendisine yardım etmemeleri gibi zor sınavlardan geçmiş, Allah'ın gönlünü hoş etmesiyle dönüş eşiğini de aşmıştır. Maceraya çağrı ile başlayan uzun yolculuğu yaşama özgürlüğü ile sona ermiştir.

Bunun yanı sıra Vladimir Propp'un "Masalın Biçimbilimi" (2011: 28-65) adlı eserinde belirttiği masal kişilerinin işlevlerinin Deli Dumrul'un nitelikleriyle benzerlikleri de dikkat çekmektedir. Deli Dumrul bir yasakla (ölüme meydan okuma) karşılaşır. Bu yasağı çiğneyen Deli Dumrul, saldırgan (Azrail)'dan bilgi toplar. Arayıcı kahraman Deli Dumrul harekete geçer. Evinden ayrılır, bir sınama ile (Azrail'le karşılaşma ve yenilme) karşılaşır. Sınamada kendisine yardım eden karısı âdeta kahramana verilen büyümlü bir nesnedir. Bu aşamada kahraman saldırganla bir daha çatışmaya girmez. Saldırganın yenilgisi de söz konusu değildir. Anlatıda yenilen kişiler, kahramana yardım etmeyen anne-babadır. Başlangıçtaki kötülük ortadan kaldırılır. Deli Dumrul'un geri dönüşüyle macera sona erer. Propp'un değerlendirmeleri masal metinleri üzerine yapılmıştır. Deli Dumrul anlatısı destan, halk hikâyesi ve masala ait motifleri barındıran bir anlatıdır. Dolayısıyla Propp tarafından belirtilen kahramanların tüm işlevlerini taşıması beklenmemelidir. Ancak burada yer alan birçok niteliği de taşıdığı görülmektedir.

Deli Dumrul anlatısında aşağıdaki arketipik nitelikler tespit edilmiştir:

1.1. Gölge (shadow) arketipi

"Gölge arketipi, cemiyetin idealize etmiş olduğu ideal insan kimliğine uymayan, bu yüzden de bireyi utandıran ve bireyin kabul etmek istemeyip bilinçaltında sakladığı vahşi istekleri ve duygularıdır" (Onat, 2007: 4). Toplumun bireyi olarak çeşitli kurallara uymaya zorlanan birey, içinde bulunduğu koşullara göre hareket ederken doğuştan getirdiği bazı yetilerini baskı altında tutar. Bu yetiler bir gölge misali kişinin benliğinin karanlıklarında saklanır. Gölge arketipi kişinin kendi dışında, içinde yaşadığı kalabalıklar tarafından ideal olarak belirlenen insan tipine uymayan, toplum tarafından ayıplanan, kabul edilmeyen tüm düşünce ve davranış biçimlerini kapsar. Bu duygu ve düşünceler bilinçaltında saklanan doğal istek ve duygulardır. Gölge arketipini toplumun ahlaki, estetik ya da başka nedenlerle kabul etmediği ve birey tarafından sürekli bastırılan, saklanan nitelikleri oluşturur. Her ne kadar gölgede bırakılan nitelikler kişi tarafından açığa çıkarılmak istenmese de bu nitelikler insan olmanın doğal bir sonucudur. Bireyin ruhsal bakımdan sağlıklı biçimde yaşaması ve gölge niteliklerin farkına varılması, bunların göz ardı edilmemesine bağlıdır. Gölge arketipi ilk bakışta bireyin hoşuna gitmese de bireyin mücadele etmesi gereken, onunla uzlaşıldığında bireye huzur veren bir figürdür. Bütün insanların bir gölgesi vardır. Kişi gölgesine hâkim olduğunda, bilinçli biçimde yönlendirdiğinde iyiye,

doğruya, düzene; bilincin dışında tutulduğunda ise kötüye, yanlış, düzensizliğe yönelir. Gölge hiç beklenilmeyen bir durumda kişinin hayatını altüst edip onu çeşitli saplantılara sokabilir (Gürol 1993: 200).

Anlatıya göre Deli Dumrul'un yaptığı köprüünün yanına bir gün bir oba konar. Obada çok güzel bir delikanlı hastalanır ve ölür. Bunun üzerine akrabaları ağlamaya başlar. Deli Dumrul ilk önce ağlamalardan rahatsız olduğu için ne olduğunu sorar. Burada gölge arketipi görülür. Çünkü Deli Dumrul ilk etapta obanın üzüntüsünü hafifletmek için olanı öğrenmez. Onun amacı kendisinin rahatsız edilmemesidir. Başkalarına yardım etme isteğinden ziyade kendi rahatının kaçması üzerine olaya karışır. Bir kişinin olaylar karşısında öncelikle kendisini düşünmesi toplum tarafından kabul edilmeyen, ancak bireyin içinde sakladığı doğal bir durumdur. Anlatıda Deli Dumrul bu duygusunu saklama ihtiyacı hissetmez, obadakilere kendisini rahatsız etmelerinin nedenini doğrudan sorar. Deli Dumrul'un gölge niteliği obadakilere yardım etmesini sağlar.

Toplumun birey üzerindeki baskılarının artması gölgenin ortaya çıkmasını önler. Toplumsal baskılarla etkinlik alanı daraldıkça gölge daha da büyür. Baskı gölgeyi büyütürken bireyin kişiliği bir tehlike hâline gelmeye başlar. Gölgeden kurtulmanın en iyi yolu onu kabullenmek, onunla uzlaşmaya varmaya çalışmaktır. Varlığı kabul edilen gölge ile beraber birey ruhsal açıdan huzurlu olmaya başlar. Deli Dumrul'un gölgesini kabul etmesi, onunla barışık olması ve uzlaşması ruhsal rahatlığı sağlamıştır. Gölgenin kişisel ve kolektif iki yönü vardır. *"Gölge sadece bizim zaaflarımızla sınırlandığında kişisel, tüm insanlardaki ortak bir yönü etkisi altına aldığı anda ise kolektiftir"* (Onat 2007: 4). En güçlü kişi zaafının farkında olan, buna göre ona yön verebilendir. Deli Dumrul bu zaafının farkındadır. Bu farkındalık onu toplumun diğer üyelerinden ayırmıştır. Gölge bir karanlık güç olarak görülmemelidir. Nitekim onu doğru biçimde kullanmayı bilmek bireye güç kazandıracak, birçok sorunla baş etmesini sağlayacaktır.

Genç yiğidin Azrail tarafından canının alınması Deli Dumrul'u kızdırır. Deli Dumrul, Azrail'in canını almak, genç yiğidin canını kurtarmak için Allah'a yalvarır. Deli Dumrul'un sözleri Allah'a hoş gelmeyince Azrail, onun canını alması için gönderilir. Azrail önce kırk yiğidi ile yiyip içerken Deli Dumrul'a görünür. *"nağâhandan 'Azrâ'il çıka geldi. Âzrâ'ili ne çavuş gördi ne kapuçı. Delü Dumrulun görür gözi görmez oldı, tutar elleri tutmaz oldı. Dünya 'âlem Delü Dumrulun gözine karangu oldı"* (Ergin 1997a: 178). Ölümsüzlük insanoğlunun içindeki en büyük arzudur. Ölümsüz olmak için insanoğlu, büyük mücadelelere girmiş ancak bunun çaresini bulamamıştır. Deli Dumrul görünüşte ölen genci geri getirmek için, aslında kendi içindeki ölümsüzlük arzusunu gerçekleştirmek için gölgesi (Azrail) ile mücadeleye girer. Başta Deli Dumrul için ölüme yenilebileceği düşüncesi çok uzaktır. O, eski yaşam kaynağına dönerek yaşamını yenileyebileceğini düşünür. Ancak Azrail'den sonra ölüm gerçek olmuştur. Onun için ölümsüzlüğe giden yollar kapalıdır. *"Kendisi çok zayıf, rakibi ise gerçekten tümgüçlüdür. Zayıf olan bükemediği eli öper, itaat eder; o gücün getirdiği düzene uyar"* (Saydam 2017: 175).

Anlatıda Azrail de ikinci gölge arketipi olarak görülmektedir. Azrail, Deli Dumrul'un bilincinin karanlık yarısıdır. Gölge insanın bastırıldığı asıl kişiliğidir. *"Her insanın kendi cinsinden olan gölgesi de personası gibi, sık sık kendiliği (benliği) ele geçirmeye, kişiliğe bütünüyle egemen olmaya çalışır ve bunu başardığında büyük felakete sebep olabilir. Psikologlar, birçok ünlü katili ve zalim diktatörü gölgeleri tarafından ele geçirilmiş kişiler olarak tanımlama eğilimindedirler"* (Talianova 2015: 61). Deli Dumrul'un gölgesi (Azrail) onu ele geçirmeye başladığında canına karşılık can bulmaya çalışacaktır. Onu bu felaketten içindeki kadınsal özelliği olan animası kurtaracaktır.

1.2. Anima ve animus arketipleri

Anima ve animus karşı iki cinsin ruhsal durumunu anlatır. Bu arketipler birbirini tamamlayan iki yarımdır. Bozulan, ayrılan bütünlüğün yeniden bir araya gelmesini amaç edinir. Dünyaya gönderilen Âdem ile Havva'nın birbirinden ayrılmasını, bireyin atalarından kalan bu ayrılığın hüznünü taşımasını ve tekrar birleşme arzusunu ifade eder. İşlenen ilk günahla cennetten çıkarılan Âdem ile Havva yeryüzüne indirilince teklik bozulmuş, ikilik ortaya çıkmıştır. Bütünün iki yarısı olan anima ve animus birbirinden çeşitli özellikler almıştır. Anima erkeğin kendi içerisindeki kadınsal, animus kadının içerisinde taşıdığı erkeksi niteliklerdir. Başka bir ifadeyle anima erkekteki kadın, animus kadındaki erkektir. Bu anlamda anima ve animus bütünleşmenin sembolleridir. *“Kâinatın yaratılmasından sonra ilk insan olan Hz. Âdem yaratılmış, yine onun bir parçasından kadın yaratılarak farklı bir cinsiyet oluşmuştur. Kadın erkekten yaratıldığı için onun bazı özelliklerini bünyesinde barındırır. Yine kadına verilen özelliklerden bazıları da zaten erkeğin yaratılışında vardır”* (Irmak-Ava 2017: 24). Anima ve animus kadın ve erkekte var olan, bilinç dışında gizli olan duygulardır.

Anlatıda, Azrail canını almaya geldiğinde Deli Dumrul karısıyla vedalaşmak için Azrail'den izin alır. Anlatının merkezini bundan sonra anima ve animus arketipleri oluşturur. Bu iki arketip, özellikle animus, anlatının en önemli ve olayların akışını tamamen değiştiren bir arketip görünümündedir. Deli Dumrul anlatısı animus arketipi üzerine inşa edilmiştir. Animus arketipinin, sadece Deli Dumrul'da değil diğer Dede Korkut anlatılarında da, önemli bir işlevi vardır. Dede Korkut anlatılarının kadınları erkek kahramanlar gibi at biner, kılıç kuşanır, ok atar. Gerekliğinde tutsak olan erkeğini düşmandan korur, savaşır. Onlar erkekler gibi kahramandır. Kahraman Oğuz topluluğunun kadınları da erkekleri gibi güçlü ve cesurdur. Bu özellikler anlatılardaki animus arketipinin baskın biçimde görülmesini sağlar. Anlatıda Deli Dumrul'un karısı² onun animasıdır. Deli Dumrul karısını “yad kızı” olarak görür. Azrail onun canını almadan önce iki oğlunun annesi olan kadına gidecek, onunla vedalaşacaktır. Olanları karısına anlatan Deli Dumrul'un karısından aldığı cevap animus arketipinin en görünür biçimidir:

*“Ne dırsın ne soylarsın
Göz açuban gördüğüm
Könül virüp sevdiğüm
Koç yigidüm şah yigidüm
Tatlu damağ virüp sorışduğum³
Bir yasdukda baş koyup emişdiğüm
Karşu yatan kara tağları
Senden sonra men neylerem
Yaylar olsam menüm gorum⁴ olsun
Sovuk sovuk sularun
İçer olsam menüm kanum olsun*

² “Etken ve belirleyici olan kişi fedekârlığı ve diğerkâmlığıyla [Deli Dumrul'un] eşidir. Dumrul'a yaşama hakkının verilmesi, eşinin eyleminin bir sonucu olarak mümkün olmuştur. Dumrul edilgin durumunda yalnızca boyun eğmekte, bağışlanmayı ummakta ve sunulanı kabul etmektedir. Yani, narsistik şişme döneminin öncesindeki konumuna –itaat kaydıyla- geri dönmüştür. Arada çok büyük olmayan bir fark vardır: Ana-babanın ayrışmamış ve artık yetersiz kalan (kurumuş çay) ‘can vericiliği’ yerine, eşinin ‘can vericiliği’nin geçmiş olmasıdır (eş-anne)” (Saydam 2017: 176).

³ sorışmak: emişmek, emerek öpüşmek.

⁴ gor: mezar.

Altun akçan harcayur olsam meniüm kefenüm olsun
 Tavla tavla şahbaz atun
 Biner olsam meniüm tabutum olsun
 Senden sonra bir yigidi
 Sevüp varsam bile yatsam
 Ala yılan olup meni soksun
 Seniün ol muhannet anan baban
 Bir canda ne var ki sana kıyamamışlar
 'Arş tanığ olsun kürsi tanığ olsun
 Yir tanığ olsun gök tanığ olsun
 Kâdir Tanrı tanığ olsun
 Meniüm canum seniün canuna kurban olsun" (Ergin 1997a: 183).

Anne ve babanın vermediği canı Deli Dumrul'un animası hiç düşünmeden verir. Kahraman olmak için kişinin tam olması gerekmektedir. Edebî kahramanlar da karşı cinsle bütünleşmeyle kişiliklerini tamamlayarak büyük serüvenlere başlar. Anlatıda Deli Dumrul animasıyla bütünleşmiştir. Bu bütünleşme ona kahramanlık yolculuğunu başarıyla tamamlama imkânı sunar.

Anima ve animus erkeklerde ve kadınlarda farklı şekillerde ortaya çıkar. Erkeklerde kadının ilk imgesi anne, kadınlarda ise erkeğin ilk imgesi babadır. Anne ve baba imajı, anima ve animus tarafından şekillendirilir. Erkekler ve kadınlar karşı cinsten birilerini bu imgelerle kıyaslayarak tanımlar. Animanın anne kadın (saf, iyi) ve sevgili kadın (baştan çıkarıcı) olmak üzere iki yüzü vardır. Animanın bu aydınlık ve karanlık yüzleri erkek için bazen melek, bazen cadı olarak belirebilir. Deli Dumrul'un animası aydınlık, melek yüzüyle ortaya çıkmıştır. Deli Dumrul'un erginliğe ulaşmasının en büyük yardımcısı animasıdır. Dumrul'un animası 'doğa ana'nın özelliklerini taşıyan esirgeyici, koruyucu, besleyici 'can ana'dır. Dumrul'a kendi canını vererek ona yaşam hakkı tanımış, onun yeniden doğuşunu sağlamıştır. Dumrul'un eşi 'tinsel anne'dir. "Tinsel anne', Deli Dumrul Boyu'nda, henüz olgunlaşmamış/büyümemiş, şaşkın ve çaresiz bilinç-kahraman'dan güçlüdür; çünkü doğaya ait olan yanını, bedenini kurban etmeyi göze alabilmekte, göğe (mutlak tin'e) yaklaşabilmektedir. Dolayısıyla Dumrul'un, eşinden can bulması, bilincin çözülmesi, yani gerileme ile birlikte değildir. Erişilen bilinç aşaması korunacak ve sürdürülecektir. Doğa ve doğanın doğurganlığı göğün buyruğuna sunulmuştur" (Saydam 2017: 188-189). Anlatıda Deli Dumrul'un eşinin adının anılmaması da düşündürücüdür. Bunun nedenleri tinsel annenin kendisini feda etmesi, varlığını ikinci plana koyması, yeni düzenin kadın-erkek ilişkisindeki sosyal hiyerarşik yapıda aranmalıdır.

1.3. İç benlik (yüce bilge) arketipi

İç benlik, kişideki ruhsal yapının merkezi ve tüm benliğidir. İç benlik arketipi her şeyin kendisine bağlı bulunduğu kişiliğin merkez noktasıdır. Bu merkez, her şeyin düzenleyicisidir. Birey merkez noktasına yöneldikçe varlık sebebini anlamaya başlar. Benlik arketipi bireyin bilinçlenme hâlidir. Bilinçlenen kişi varlığını sorguladıkça olgunlaşır. Anlatıda her şeyin kendisine bağlı bulunduğu, her şeyin düzenleyicisi, bireyin bilinçlenme hâli Hak Taala'da simgeleştirilmiştir. Ancak Hak Taala bu özelliklerini Azrail aracılığıyla ortaya koyar. Bu bakımdan Azrail yüce bilge arketipi olarak da karşımıza çıkar. Anlatının başlarında gölge arketipi olarak kahraman arketipinin karşısında yer alan Azrail, olayların ilerlemesiyle birlikte kahraman arketipinin yol göstericisi olarak görülür. Deli Dumrul (kahraman) ile Azrail (gölge)'in varlık alanlarındaki eşitsizlik mücadelenin devamı için engel oluşturmaz. Azrail anlatıda "sakalçuğu ağca, gözçügezi çöngce koca"dır. Bu tasviriyle anlatının ilerleyen bölümlerinde

yüce bilge arketipi ile karşımıza çıkacaktır.

Benlik arketipi çeşitli şekillerle simgelenir. Bu simge herhangi bir insan, hayvan, eşya veya şekil olabilir. *“Yaşlı bilge adam arketipi düşüncece bağımsız ve kendi kararlarını veren özgün bir yapıya sahiptir. Düşlerde büyücü, hekim, rahip, öğretmen, profesör, büyükbaba ya da otorite sahibi biri olarak görünür”* (Ayberk 2014: 40). Yüce birey tipi iç benlik arketipinin insan olarak simgeleşmiş şeklidir. Yüce birey anlatılarda kahramana yol gösteren, gücünü kullanmasını öğreten bilge tipidir. Deli Dumrul’a canının bağışlanması için ne yapması gerektiğini öğreten Azrail (yüce bilge)’dir. Azrail, Deli Dumrul’un ak göğsüne basar, tam canını alacağı sırada Deli Dumrul canını almaması için ona yalvarır. Burada Azrail yüce bilge arketipiyle Allah’a yalvarmasını, canı verenin de alanın da o olduğunu söyler.

“İnsanlığın folklorunda, mitolojisinde, dinî hayatında ve rüyalarında ortaya çıkan ‘yaşlı bilge adam’ arketipi zekâ, bilgi, üstün sezgi gücü gibi önemli özellikleri bünyesinde toplayan, ortak insanlık tecrübesini temsil eden kolektif bilinçdışının kişileştirilmiş şeklidir. Bu arketip uzun yılların bilgi ve birikiminin figürüdür. Kişilikte büyük değişim yaratma gücüne sahiptir. Peygamber, rahip, kral, filozof, doktor, öğretmen, veli, büyücü olmak üzere birçok figürde ortaya çıkmaktadır” (Akça 2016: 79).

Bu arketipin içinde sezgi, bilgi, tecrübe, iyilik, ilham bulunur. *“Bu arketip toplumların değişmeyen doğrularını temsil eden, yol gösterici bir karakterdir. Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki Dedem Korkut, tamamıyla bu arketipin bir örneği olarak karşımıza çıkar. Yüce Birey, kahramanın yolunu ışıklandıran, ona doğru yolu gösteren öncü kişiliktir”* (Namlı 2007: 1213). Türk kahramanlık anlatılarının Uluğ Türk’ü, Irkıl Ata’sı, Yuşi Koca’sı, Dede Korkut’u, Bakay’ı yüce birey arketipleridir. Bilge arketipi kahramanın sorunlarını çözemediği durumlarda ortaya çıkar, onun sorunlarını çözmesinde yardımcı olur. Anlatılara ismini veren, Oğuzların bilicisi Dede Korkut, diğer anlatılarda daha etkin biçimde görülürken Deli Dumrul anlatısında olayların sonunda bütün müşküller çözüldüğünde sahneye çıkar. Dede Korkut yüce birey arketipiyle, iç benliğin gözle görünür sembolüdür. İç ve dış dünya ile irtibatı kontrollü bir şekilde kurabilen, toplumsal hataların farkında olup düzeltme eğilimi gösteren bireyleşmiş insandır.

1.4. Persona (maske) arketipi

Birey içinde yaşadığı toplum tarafından şekillenir. Toplum belli değerler belirler ve kişiden bunlara uygun davranmasını bekler. Bu değerlere en uygun biçimde uyan kişi toplum tarafından en fazla değer verilen kişidir. Birey toplumun beklentilerini karşılamak için olduğundan farklı davranmak zorunda kalır. *“Persona, Eski Yunan’da aktörler tarafından kullanılan maske olarak tanımlanmaktadır. Kişiler, onun aracılığıyla başkalarından kabul göreceğini düşündüğü şekilde kendilerini göstermektedirler”* (Sungurlar 2013: 54). Persona, kişinin çevresine gösterdiği yüzü, toplumsal beklentileri karşılamak için seçtiği dış kişiliğidir. Toplum, bireyi bu dış kişiliğiyle tanır, değerlendirir. *“Toplumsal rol ve statüler, bireyi maske takmaya zorlar. Ancak bunlar çoğunlukla zannedildiği gibi bireysel değil kolektif olgulardır. Öğrenilmiş/öğretilmiş davranış kalıpları çerçevesinde hareket etmeye zorlanan insanlar toplumsal yaşamda adeta maskeli bir baloya çıkmış gibidirler”* (Talianova 2015: 54). Toplum tarafından dışlanmak, beğenilmemek korkusu bireyin benini bastırmasına neden olur. Böylece birey yeni bir ben oluşturur. Birey yeni beniyile toplumun olmasını istediği şekle girer. Bu, birey tarafından takılan bir maskedir, asıl benlik değildir. Gölgesinden kaçan birey asıl beninden de uzaklaşmaya başlar.

Anlatıda persona arketipi Azrail’de görülmektedir. Azrail kendisini Deli Dumrul’a tanıtır. Deli Dumrul Azrail’e kılıcını çalınca Azrail bir güvercin olup pencereden uçar. Azrail’in

güvercin şekline girmesi personasıdır. Deli Dumrul doğanıyla güvercin şekline giren Azrail'i kovalar. Azrail, Deli Dumrul'un atına görünür, at ürker, Deli Dumrul yere düşer. Azrail, Deli Dumrul'un ak göğsüne basar, canını alacağı sırada Deli Dumrul canını almaması için ona yalvarır. Azrail önce kendisinin gerçek gücünü saklamıştır. Kendi kişiliğini gizli tutmak için Azrail güvercin donuna girer. Azrail burada bir maske takmış, asıl kişiliğini gizleyerek Deli Dumrul'a farklı bir kişiliğini göstermiştir. Azrail bir süre gölgesinden kaçmış, beninden uzaklaşmıştır.

Birey taktığı maskeye uyum sağlayarak onunla özdeşleşmeye çalışır. Bireyin maskesi her zaman idealize edilmiş bir persona olmayabilir. Birey bazen de kötülüğün simgesi olan bir maskeyi seçer. Her iki durumda da kişi aslında olmayan ve kendini farklı biçimde gösteren bir maske ve kimlik seçer. Anlatıda Azrail'in maskesi kötülüğü temsil etmemektedir. Anlatının ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere persona, kahraman arketipini destekleyici, ona yol gösterici rolünü üstlenecektir.

Persona bireyin benliğinin önüne geçtiğinde çeşitli problemler ortaya çıkar. Mahkemede hâkim olan bir kişi, bu rolünü mahkeme salonunun dışında sürdürmeye çalıştığında rol çatışması olarak da tabir edilen durum ortaya çıkar. Bu durumda birey kendisini rolüne kaptırmamalı, yeri geldiğinde maskesini çıkarmalıdır. Nitekim Azrail'de de persona asıl benliğin önüne geçmez. Kendisini rolüne kaptırmayan, yeri geldiğinde maskesini çıkaran Azrail bir problemle karşılaşmaz.

Deli Dumrul kuru bir çayın üzerine bir köprü yaptırır. Geçenden otuz üç akçe geçmeyenden döve döve kırk akçe alır. Bunu yapmasının nedeni erliğini, bahadırlığını göstermektir: *“menden delü menden güçlü er var-mıdır ki çıka menüm ile savaşa dir-idi menüm erliğüm bahadırlıgım cılasunlıgım⁵ yiğitliğüm Ruma Şama gide çavlanı⁶”* (Ergin 1997a: 177). Deli Dumrul, topluma yiğitliğini göstermek için bunu yapmaktadır. Toplumun beklentilerine göre hareket eden Deli Dumrul maskesini takmıştır. Bu maske onu toplum nazarında iyi bir er, yiğit bir kahraman olduğunu gösterecek personasıdır. Toplumun beğenisini düşünmek, toplumun istediği şekle girmek, toplumun beklentilerini dikkate almak Deli Dumrul'a kuru çayın üzerine köprü yaptırır. Köprü, Deli Dumrul'un personasıdır. Onu toplum nezdinde değerli kılacak maskedir. Burada dikkati çeken husus Deli Dumrul'un topluma erliğini göstermeye çalışırken gölge arketipini de kullanmasıdır. Toplum ondan bir er olmasını beklemektedir. Ancak Deli Dumrul toplumun bu beklentisini karşılamak için gölgesine (toplumun diğer bireylerine karşı zor kullanma, ölümden kurtulma) başvurur. Bu yönüyle iki arketip içi içe geçmiştir. Bir yanda toplumsal beklentiler diğer yanda bu beklentileri karşılamak için bilinçaltında saklanan doğal istek ve arzuların kullanılması birbirine zıt görünen iki arketipin birlikte kullanımını sağlamıştır.

1.5. Kahraman (savaşçı) arketipi

Kahraman arketipi kurmaca anlatılarda en sık rastlanılan arketiplerendir. *“Bu arketipe göre, kahraman uzak bir ülkeye gitmek için yurdundan yola çıkar. Yol boyu ve o uzak ülkede birçok macera yaşar ve bir gün yurduna geri döner. Yurduna dönen kahraman yolculuk öncesinde yurdundan çıkan kahraman değil, onun büyük bir değişimden geçmiş hâlidir”* (Yıldırım Mırol 2011: 93). Kahramanın gittiği ülke onun bilinç dışıdır. Kahramanın bütün yolculuğu bir kurmacadan ibarettir. Anlatıda Deli Dumrul kahraman arketipidir. Onun Azrail'le mücadelesi bilinç dışında verdiği bir

⁵ cılasun: yiğit, kahraman.

⁶ çavlanmak: ün salmak, meşhur olmak.

mücadeledir. Kahraman tarafından verilen mücadelenin büyük bir bölümü kurmaca niteliğindedir.

Deli Dumrul yolculuğu sırasında bazı aşamalardan geçer. Kahraman arketipi cesur, kararlı ve enerjik olma özelliklerine sahiptir. Deli Dumrul'un cesareti deliliğe varacak düzeydedir. O, toplumun diğer üyelerinden farklı nitelikler taşır. Kuru bir dere üzerine köprü yapması, Azrail'le girdiği mücadele onu diğer kişilerden ayırır. Kahramanın içinde tanrısal güçler vardır. Can alan ve veren varlığın Allah olduğunu öğrenen Deli Dumrul, bu güce boyun eğer, ondan af diler. Çünkü kendisine bu güç Allah tarafından verilmiştir. Bazı kahramanların güçlerinin kutsallığı, ilahi menşeli olmasından ileri gelir. Kahraman benliğin başlıca simgesidir. Kahramanlık arketipi merkez arketiptir.

Kahraman arketipi doğuştan itibaren kendisini gösterir. *“Olağanüstü işler başaracak olan kahraman, buna paralel olarak olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmelidir”* (Gümüş 2016: 22). Ancak anlatı Deli Dumrul'un doğum ve çocukluğuna hiç değinmemiştir. Deli Dumrul tam kahramanlık yaşında karşımıza çıkar. Kahraman hayatı boyunca içinde yaşadığı dünyayı daha iyi bir duruma getirmeye çalışır. Bunu başarmak için her türlü zorluğa katlanır, mücadele eder. Deli Dumrul ölen gencin ardından ağlayan obaya acımış, genç delikanlının canını geri getirip, insanların canını alan Azrail'i öldürüp tüm insanları bu sorundan kurtarmak için yola çıkmıştır. Bu çaba yaşadığı dünyayı mutlu kılma çabasının sonucudur. *“Süreç içinde kendi gölgesi ile yüzleşen, onu yenmeye çalışan kahramanın en büyük korkusu ise başarısız olmak, diğer insanlara ilham vermeyi başaramama, zorluklar karşısında kendini çaresiz hissetme[ktir]”* (Savaş 2016: 84). Deli Dumrul kendi gölgesi ile yüzleşmiş, onunla mücadeleye girmiştir. Deli Dumrul görünüşte canı alınan genci yaşatmak ister görünüyorken, aslında kendi gölgesinde yaşadığı ölümsüzlük arzusunu gerçekleştirme peşindedir.

1.6. Asi arketipi

Bu arketip çoğunlukla yerleşik düzene karşı çıkan, isyankâr kimseler tarafından temsil edilir. Asi arketipi toplumun dışında kabul edilen, topluma uygun olmayan davranışlar sergileyen kimselerdir. Asi arketipi güçsüzlük veya kızgınlık hissiyle doludur. Türk destan kahramanı Köroğlu veya İngiliz halk kahramanı Robin Hood asi arketipinin örnekleridir. Asi figüründe şiddet eğilimi görülür. Yerleşik geleneklere, kendisini sınırlayan kurallara karşıdır, öfkeli davranışlar gösterir, uyumsuzdur. İntikamın peşinde olan asi arketipi, devrimci, yıkıcı, isyankar, bölücü, acımasız ve baskıcı yapılara karşı bir kişiliktir.

“Bu yüzden de genel olarak otorite tarafından sevilmez, dışlanır ve yok edilmeye çalışılır. Özellikle karanlık yönü baskın olan (gerçek ne olursa olsun otoriteler asilerin her zaman karanlık yönünün baskın olduğunu iddia eder) asi arketipi anti-kahraman olabilmekte, her türlü düzene, yapılanmaya, tüm kurumlara karşı çıkabilmekte, anarşist bir görünüm sergileyebilmekte... Aydınlik asi ise baskıcı yönetimler altındaki insanları özgürleştirme, onların şartlarını düzeltme, dünyadaki aksaklıkları kökünden ortadan kaldırmaya yönelik sorumluluk alan kişi” (Savaş 2016: 85) olabilmektedir.

Deli Dumrul anlatıda asi arketipinin de simgesidir. Ölümün olağan karşılandığı, düzenin bir parçası olarak kabul edildiği bir toplumda Deli Dumrul bu olguya başkaldırmıştır. Halk anlatılarında görülen başkaldırı *“nesnel doğa koşullarına bir başkaldırı olabileceği gibi, kişilere, kadere de yönelebilir”* (Zelyut 1989: 34). Deli Dumrul'un başkaldırısı kadere yöneliktir. Obadaki halk ölümü kabullenmiş, Deli Dumrul topluma uymayan bir davranış sergilemiştir. Bunu yaparken kızgınlık hissi ön plandadır. Deli Dumrul'un kuru bir dere üzerine köprü yapması ve Azrail'le

mücadeleye girmesi ondaki şiddet eğiliminin neticesidir. Ölüm fikri Deli Dumrul'u sınırlayan bir kural olarak ortaya çıkmış, o da öfkeli davranışlarıyla bu kuralı yıkmamanın peşine düşmüştür. Deli Dumrul'un anlatının başlarında zorba ve çılgınca davranışları (köprü, Azrail) ona anti-kahraman özelliği kazandırmış, olaylar ilerledikçe kahraman arketipine doğru yol almıştır. Sırf gücünü göstermek için insanlardan haraç almak, Allah'ın emri olan ölümü yenmeye çalışmak anti-kahramanın yapacağı işlerdir. Kahramanlarda toplumun bireylerine karşı onları incitici davranışlara rastlanmaz. Kutunu Tanrı'dan alan kahraman onun emri olan ölüme karşı Deli Dumrul gibi bir mücadeleye girişmez. Deli Dumrul'da Köroğlu misali baskıcı yönetime karşı bir mücadele yoktur. Deli Dumrul asi arketipiyle başladığı erginleme aşamasını kahraman arketipiyle tamamlamıştır. Deli Dumrul olağan dünyanın düzenine başkaldırmıştır. Ölüm hayatın kaçınılmaz bir kuralıdır. Ölümden kaçış yoktur. Toplumun kurulu düzeninin bir parçası olan ölüme karşı gelmek Deli Dumrul'un gölgesidir.

Başgöz, eşkıya tipinden bahsederken Köroğlu ile ilgili çeşitli niteliklere değinir. Bu nitelikler aynı zamanda asi arketipi olarak değerlendirilebilecek özelliklerdir. Öncelikle Köroğlu haksızlığa karşı başkaldırır. Haksızlığa başkaldırdığı, halkı koruyup kolladığı için halk da onu korur. Köroğlu halkın geleneksel düşmanlarına karşıdır. Köylüden ve fukaradan yana bir toplum düzenini kurmaya çalışır. Düzenin başında bulunan krala, sultana saygılıdır. Çünkü haksızlık edenler bunlar değil ağalar, paşalar, zorbalık yapan bazı zenginlerdir (Başgöz, 1986: 178-179). Buna göre Deli Dumrul da ölen delikanlının ardından ağlayan fakir halka yardım amacıyla yola çıkar. Amacı ölen delikanlının canını alandan canını geri almak, ailesini mutlu etmektir. Onun başkaldırısı sultana (Allah'a) karşı değil, arada kalanlara (Azrail'e) dir. Ancak anlatıda Azrail haksızlık eden değil, Allah'ın emirlerini yerine getiren bir araçtır. Deli Dumrul, isyanının aslında Azrail'e değil Allah'a karşı olduğunun farkına vardığında bundan vazgeçmiştir.

1.7. Anne ve baba arketipleri

Anne arketipi bireyin ruhunda oluşan en öncelikli arketiptir. Birey doğum, bebeklik ve büyüme dönemlerinde anneye bağlıdır. Anne arketipinin sayısız çıkış biçimleri bulunmaktadır. *"Anne arketipinin özellikleri 'annelik' ile ilgilidir: dışının sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlıkta olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan"* (Jung 2017a: 22) gibi nitelikler anne arketipinde yer almaktadır. Seven anne ve korkunç anne biçimlerinde ortaya çıkabilir. Meryem örneği seven annenin en güzel örneklerindedir. *"Anne arketipi bir yönüyle aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yüceliğe ve bakıp büyütme, besleme, koruma işlevine sahipken, diğer yönüyle yutan, baştan çıkaran, korku uyandıran ve zehirleyendir. Anne arketipinin bu iki yönü, kendi içinde bir dönüşüme de işaret etmektedir"* (Fedakâr 2014: 9). Baba arketipi ise anneye nazaran daha dinamik bir arketiptir. Evin dışında anne ve çocukların ihtiyaçlarını giderme sorumluluğunu yerine getirir. Onları çeşitli tehlikelere karşı korur.

Anlatıda Deli Dumrul'un anne ve babası bu arketipleri simgelemektedir. Deli Dumrul canını affetmesi için Allah'a yalvarır. Deli Dumrul'un sözleri Allah'a hoş gelince canının karşılığında can bulmasını⁷ ister. Haber yüce bilge arketip Azrail tarafından Deli Dumrul'a

⁷ Bir cana karşı başka bir canı bulma düşüncesi eski Türk inançlarında yer alan bir gelenektir. Bu düşünce *"Bireysel ayrışma ve sınırlanmanın, henüz grup birliği ve geçişkenliğine göre zayıf kaldığı erken gelişim dönemlerine özgü bir kurgudur... Grup öğelerinin bir ve aynı, dolayısıyla değiştirilebilir olması bunu mümkün kılmaktadır. 'Başına çevirme/göçürme' diye tanımlanan bu ruh alışverişi, kötü ruhların, başka bir ruh ile de olsa doyurulması, yumuşatılması karşılık gelmektedir ve hemen tüm dinlerde rastlanılan 'kurban' motifine yakınlık göstermektedir"* (Saydam 2017: 181).

ulaştırılınca Deli Dumrul canının yerine can bulmaya gider. Bundan sonra anne ve baba arketipleri görülür. Deli Dumrul önce babasının yanına gelir. Baba:

*“Dünya şirin can ‘aziz
Canumu kıya bilmem bellü bilgil
Menden ‘aziz menden sevgülü anandur*

Oğul anana var” (Ergin 1997a: 181) diyerek canını vermez. Deli Dumrul bu kez annesinin yanına gider, ondan can diler. Annenin verdiği cevap da aynıdır:

*“Yaman yire varmışsın vara bilmen
Dünya şirin can ‘aziz
Canumu kıya bilmen bellü bilgil”* (Ergin 1997a: 182).

Deli Dumrul’un anne-babasından kendi yerine can istemesi anlatının önemli kırılmalarından biridir. *“Dumrul, eskiye yaşam hakkı tanımamakta, hatta onun, kendi sebep olduğu sorunların diyetini üstlenmesini talep etmektedir”* (Saydam 2017: 172). Yavrusunu doğuran, besleyen, koruyan, büyüten anne arketipinin oğluna yardım etmesi beklenirken, onu düştüğü tehlikeden kurtarmaması bu arketipin gizli ve karanlık yönünü gösterir. Anne ve baba, ana erkinin çekirdek kuralına uymamışlardır, Bu çekirdek kural, kan bağının kutsallığıdır. *“Dumrul’a can vermeyi reddetmekle onu ölüme itmişler, kanbağının kutsallığını, yenilenerek süregitme geleneğini yadsınmışlardır”* (Saydam 2017: 183). Bireysel olarak yaşama hırsları, kan bağına sahip grubun bütünlük ve devamlılığının önüne geçmiştir. Bu sistem onların da var olma nedenidir. Buna ihanet etmeleri ölümlerini kaçınılmaz kılmıştır. Tüm arketiplerin olumlu ve olumsuz şekilleri bulunmaktadır. Çoğunlukla karşımıza olumlu şekilleriyle çıkan anne arketipi anlatıda olumsuz biçimiyle yer almıştır. Anlatıda anne/baba arketiplerinin olumsuzlanması anima ve animus arketiplerini güçlü biçimde gösterme çabasından kaynaklanmaktadır. Anima ve animus arketiplerini güçlü kılma arzusu, anne/baba arketiplerini karşıt arketipler olarak göstermeye ve bunları olumsuz şekilleriyle ele almaya neden olmuştur. Kahramanı besleyen, onu güçlü kılan anti-kahraman olduğu gibi, anlatıda anima ve animus arketiplerini daha değerli ve güçlü kılan da anne/baba arketipleri olmuştur.

1.8. Hilebaz arketipi

Hilebaz arketipi genellikle negatif çağrışımlar yapmaktadır. Batı dünyasında hilebaz arketipine çocuksuluk, alaycılık, dürtüsellik gibi özellikler yüklenmiştir. *“Bu arketip, insanları şaşırtan ve ne yapacağı önceden kestirilemeyen bir kişiliğe sahiptir. Bazen olağanüstü şeyler yaparak ‘aziz’ bile olabilir”* (Ayberk 2014: 41). Hilebaz tüm anlatılarda olumlu/olumsuz nitelikleriyle yer alır. İnsanlığın en eski arketipsel yapılarından biridir.

Anlatıda hilebaz arketipi Azrail⁸’de ortaya çıkmaktadır. Azrail güvercin donuna girerek pencereden uçar. Deli Dumrul, Azrail’in kendisinden korktuğu için kaçtığını düşünür ve onu yakalamaya çalışır. Azrail’in Deli Dumrul’u bu şekilde aldatması hilebaz arketipinin bir niteliğidir. Güvercin şekline girip kaçan Azrail, Deli Dumrul’la alay etmiştir. Deli Dumrul bunu daha önceden kestirememiş, şaşırmıştır. Bu hile Deli Dumrul’un gölgesiyle karşılaşmasını, onunla mücadelesini ve erginlemeye varacak olayların meydana gelmesini sağlayan arketiptir.

⁸ *“Ölüm meleği al kanatlı Azrail’in, Dumrul için anlamı çelişkiler içermektedir. Başlangıçta ölüm ulaştırıcıdır, can alıcıdır. Ancak öykü masalimsi bir mutlu sonla biter. Azrail, çelişkili gibi görünse de, dolaylı yoldan, uzun/mutlu yaşamın aracısı olmuştur. Ancak bu yaşam ‘yeni bir yaşam’dır: Azrail’den sonraki yaşam ölümlülüğü/sonluluğu da içeren, var olma koşullarını vurgulayan bir yaşamdır. Ölümsüzlüğü içeren Azrail-öncesi yaşamdan farklıdır”* (Saydam 2017: 177). Ölümsüzlüğün suyunun kurumasıyla, kocamış anne-babasının himayesinin bulunmadığı, fedakâr eşin ön plana çıktığı bir yaşamdır.

Jung hilebaz arketipi için *“kurtarıcının bir öncüsüdür ve tıpkı onun gibi, Tanrı, insan ve hayvandır. Hem insanın altındadır hem de üstünde, en belirgin ve en önemli özelliği bilinçsizliğidir”* (2017a: 129) der. Anlatıda da Azrail kendi iradesiyle hareket etmez, Allah’ın emirlerini olduğu gibi yerine getirir. Olayların içinde Azrail’in bilincinden söz edilemez. Ayrıca Azrail, Deli Dumrul’un kahramanlık yoluna çıkışında bir araç işlevini üstlenmiştir. Hilebaz ve yüce bilge arketipinin aynı kişide (Azrail) olayların farklı süreçlerinde görülmesi anlatının üzerinde durulması gereken diğer bir niteliğidir.

Deli Dumrul anlatısı arketiplerin zenginliği ve arketipler arası ilişkiler bakımından önemli veriler sunmaktadır. Anlatıda dikkat çeken diğer bir husus da Azrail’in *“al kanatlı”* olarak tasvir edilmesidir. Karabaş, al renginin Dede Korkut anlatılarının ikincisi olan Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması’ndaki kullanımından söz ederken onun çeşitli anlamları barındırdığına değinir. Al *“murat”* anlamını da taşır. Anlatıda kızlarının göğüslerinde kırmızı düğmelerin bulunduğu, ellerinin de kınalı olduğu görülür. Ayrıca taşıma ve ulaşımda kullanılan develer de kızıldır. Buralarda al, istek ve istenilen şeylerle ilişkilendirilmiştir (1996: 27). Al, Türk renk geleneğinde simgesel olarak kullanılmaktadır. Türk toplumunda yüksek toplumsal ve siyasal konumun belirtisidir. Arapça kökenli olan kırmızı yalnızca rengi belirtirken al ve kızıl simgesel çağrışımlarla yüklü olarak kullanılmıştır (Karabaş 1996: 35). Al ve kızıl sözcükleri kadınlar için kullanıldıklarında olumlu anlam yüklenmişlerdir. Bayrakta, masalarda olumlu biçimiyle kullanılan al, inançlarda (al ruhu, al basması) olumsuz olarak görülmektedir. Çeşitli metinlerde hile anlamında da karşımıza çıkmaktadır (Karabaş 1996: 68).

Al, başlangıcından beri Türk ruhunu ve inancını yansıtmaktadır. *“Al ruhu, albastı, al ateş, al bayrak”* terimleri bu rengin Türklerin yaşamındaki önemini göstermektedir. Dede Korkut anlatılarında *“al kaftan”* güveyilik elbisesi, *“al duvak”* gelinliktir. Al, Osmanlılarda da saygın bir renktir (Rayman 2002: 13). Al (kırmızı) Türk kültüründe hem gök hem de yer unsurları ile birlikte olumlu/olumsuz anlamlarıyla kullanılır. Her iki anlamda da güç, kuvvet, iktidar, şiddet anlamlarını içerir. Savaş ve zaferin simgesidir. Hayvanlar için kullanıldığında aşırılık, güç ya da hileye işaret eder (Çoruhlu 2006: 191-192). Türkmenlerin *“göğü tutan al rengin simgesi olarak kafalarına kızıl keçeden yapılmış külâh, baş örtüsü”* (Küçük 2010: 199) giymeleri al renginin göksel niteliğini gösterir. Anlatıda Azrail, al renginin anlamına uygun biçimde gök ve yerle ilgili olağanüstü bir varlık olarak görülmektedir. O, asıl güç ve iktidar sahibi olan Allah’ın emirlerini yerine getiren bir varlıktır. Nitekim anlatıda Azrail’in dilinden dökülen *“mere delü kavat mana ne yalvarursın, Allah Ta’âlâya yalvar, menüm-de elümde ne var, men dahı bir yumuş oğlanıyam⁹”* (Ergin 1997a: 179) ifadeleri bunu göstermektedir. Diğer yönden Azrail’in güvercin donuna girerek ondan kaçtığı izlenimini uyandırmaya çalışması al rengin hileye işaret eden anlamını hatırlatmaktadır. İnan, al ruhunun adıyla al renginin münasebetinin şüphesiz olduğunu belirtir ve al ruhundan söz ederken onun şerir bir ruh olduğunu ve *“yol şaşirtıcı, yalancı, hilekar”* sayıldığını ifade eder. Aldanmak, aldatmak, alet etmek, allak-bullak, alık kelimeleri de bu ruhun sükûtundan sonra türemiş olan kelimelerdir (İnan 1998: 265). Al kanatlı ile al ruhu kelime gruplarındaki al kelimeleri arasındaki ilişki üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Albastı *“Kıtanlarda ölüm veren; fakat insanlığın da anası olan bir ruhtur”* (Ögel 1998: 300). Al renginin ölümü simgelemesi Azrail’in anlatıdaki temel işleviyle örtüşmektedir. Kıtanlarda dışı bir ruhu gösteren al rengi, Deli Dumrul anlatısında belli bir cinsiyet anlamı içermez.

Anlatının sonunda Azrail, Deli Dumrul’un karısının canını almaya gelince Deli Dumrul Allah’tan ya ikisinin de canını almasını ya da canlarını bağışlamasını diler. Allah’a bu sözler

⁹ yumuş oğlanı: hizmetkâr.

hoş gelir, bunların yerine Deli Dumrul'un anne ve babasının canı alınır. Deli Dumrul ile karısına yüz kırk yıl ömür verilir. Bu durum, ruhsal olgunluğa erişen kahramanın yeniden doğuşunu, dönüş aşamasını oluşturur. Kahraman karşısındaki engelleri aşmış, verdiği mücadeleden alınının akıyla çıkmış, bireyleşim sürecini tamamlamıştır. Ruhsal erginliğe ulaşan kahraman kendi beldesine dönecektir. Deli Dumrul'un ömrüne eklenen yüz kırk yıl kutsal yolculuğun sonunda elde edilen ödüdür.

2. Sonuç

Edebî eserlerin arketipsel sembolizm bakımından incelenmesi, eserlerin ilk okunuşta görünmeyen, gizli anlam katmanlarının açığa çıkarılması, edebî eserlerin farklı biçimlerde yeniden yorumlanmasının yollarını açmıştır. Bugüne değin bu çözümleme yöntemiyle birçok farklı tür incelenmiş, bu durum türlerin o güne değin farkına varılmayan yeni yorumlarının farkına varılmasını sağlamıştır. Ancak bu çalışmalarda arketipler tespit edilirken bu arketipler arasındaki ilişki ve aynı bireylerde birden fazla arketipin aynı anlatıda yer almasının önemi üzerinde durulmamıştır. Bir edebî ürün kendi içerisinde organik bir yapı barındırır. Bu yapılar rastgele bir araya getirilen parçalardan meydana gelmemektedir. Her yapı bütünü diğer parçalarıyla mantıklı ve tutarlı bir ilişkiye sahiptir. Yapılar arasındaki uyumsuzluk/tutarsızlık edebî ürünün değerini düşürür. Bu bakımdan edebî eserlerin arketipsel sembolizm bakımından incelenmesinde arketipler arası ilişki üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

İncelenen Deli Dumrul anlatısı arketipik ilişkiler açısından önemli veriler içermektedir. Anlatıda aynı kişilerin birden çok ve içerdikleri anlam yönünden birbirinden farklı arketipin temsilcisi olması, bazen bu arketipler arasında çeşitli zıtlıkların bulunması olay örgülerindeki heyecanı, merakı, gerilimi yönlendiren bir etkiye sahiptir. Herhangi bir arketipin değişimi kendisine bağlı yeni bir arketip oluşturur. Hiçbir arketip tesadüfi olarak olaylarda yer almaz. Arketipler arasında organik bir ilişki vardır. Anlatıdaki Deli Dumrul'un asi arketipi (anti-kahraman) ile Azrail'in gölge arketipleri arasındaki birbirini tamamlayıcı, olayların akışını düzenleyici ilişki, kahraman arketipi ile yüce bilge arketipi arasındaki organik bağa dönüşür. Asi arketipinin gölgesine duyulan gereksinim, kahraman arketipinin yüce bilge arketipiyle bütünleşmesini, onun varlığının zorunluluğunu gerekli kılar. Deli Dumrul asi arketipiyle başladığı erginleme aşamasını kahraman arketipiyle tamamlamıştır. Deli Dumrul olağan dünyanın düzenine başkaldırmıştır. Ölüm hayatın kaçınılmaz bir kuralıdır. Ne kadar güçlü, ne kadar 'yahşî güzel yiğit' olsa da ölümden kaçış yoktur. Buradaki ölüm hem gerçek anlamıyla sonluluk hem de mecazi anlamda 'narsistik (şişinik) kendiliğin sönmesi' (Saydam 2017: 173)'dir. Deli Dumrul ölüme diklenmiş, acı bir deneyimden sonra geri adım atmıştır. İnsan ile Allah arasındaki mücadelede insan boyun eğmiştir. Toplumun kurulu düzeninin bir parçası olan ölüme karşı gelmek Deli Dumrul'un gölgesidir. Anlatılardaki arketipsel imgelerin çözümü kadar arketipler arasındaki ilişkilerin değişimi de ilginç sonuçlar doğuracaktır.

Bu çalışmadan çıkarılabilecek diğer bir sonuç ise bir anlatıda birbirinin zıttı gibi görülen arketiplerin aynı kişilerde ortaya çıkabileceğidir. Deli Dumrul kahraman ve asi; Azrail gölge, persona ve yüce bilge arketiplerini olayların farklı süreçlerinde temsil edebilmiştir. İnsan olumlu ve olumsuz çeşitli özellikleriyle insandır. Bu özelliği onu değerli kılmaktadır. Anlatıdaki arketipler bir kişinin tamamen iyi veya kötü bir arketipin simgesi olmadığını göstermektedir. Olayların bu anlamda değerlendirilmesi anlatılardaki kişi ve olayları tek yönlü değerlendirme anlayışı üzerinde düşünmenin yollarını açacaktır.

Ayrıca Deli Dumrul tarafından temsil edilen arketipler, "*Kahramanın Macerası*"nda "yola

çıkış”, “erginlenme” ve “dönüş” (Campbell 2017: 53-226) aşamalarının organik birer parçaları olarak da değerlendirilebilir. Deli Dumrul’un maceraya çağrıyla başlayan yolculuğu dönüş eşiğini aşmasıyla sonuçlanmıştır.

Summary

Archetypal symbolism is one of the methods used in the analysis of literary works. The concept is brought in the world of psychology by Carl Gustav Jung. The symbolic meanings are important in the formation of works. People have had a great experiences since they were created. These experiences were inherited to the next generations with various symbols. Archetypes are elements that symbolically express humanity experiences muffledly. Archetypes that are seen unconsciousness mind of everyone are one of the sources of the knowledge that consists the oldest experiences of humanity. It is constantly nourished from the mythical times till today, and while every generation nourished from the one source, on the other hand it enriched the source with new symbols. While the names of symbols has been changed, their functions has been continued.

Archetypes are the result of spiritual resemblance between humans. It forms the universal emotions, thoughts and behavior patterns of humans. Archetypes are seen in societies with similar communities as well as in societies with different cultures. Similar behavior patterns arise when the local elements of the behavior of societies with different cultures are removed. An archetype always has power to continue its life due to its ability to take the form of period that it lived in. With this feature, archetypes have the universal language feature. It is necessary to understand and interpret this universal language to understand humans and life. The archetypes are inherited from generation to generation as common values of humanity. It is in all areas of human life. Every human who is in the world has archetypes. The archetypes are structures that all-encompassing.

Archetypal symbols in literary works confront often. These stories contain the symbolic images of human’s spiritual existence. In this study, Deli Dumrul story, one of Dede Korkut narratives was evaluated in terms of archetypal symbolism. Until today, many texts have been examined in terms of archetypal symbolism. In this studies, the people in the analyzed texts were evaluated in a single archetype and the connections between the encountered archetypes were never mentioned. Some of the studies have been examined text according to the heroic adventure. The current study differs from the previous ones with its two points. The first one is that each person in a text may not represent a single archetype, they may have archetype more than one, sometimes even the opposite of each other. The second important feature is that no archetype was chosen by chance. All archetypes used in a text are related to each other in a certain sense. Significant connections between archetypes are seen.

Dede Korkut narratives one of the important works of Turkish folk literature. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul is the fifth story of Dede Korkut narratives. Story offers important knowledge about islamisation process of Turkish culture and formation story of the Turkish-Islamic spirit in modern day. In the story, Turks who were recently acquainted with Islam, difficulties that they faced while adopting these new values and body of rules are explained in the personality of Deli Dumrul.

Deli Dumrul story starts with a symbolic bridge that Deli Dumrul, the hero of the story, was built on a wadi. The situation that Deli Dumrul built a bridge on a wadi is a call for the hero, who is hiding in himself, to awaken. This call comprised of external factors. When the

hero was embarked on the adventure, leaving stage had been occurred. In the first place, the incomplete hero has to face the outside world and get into a fight to be complete. This is the first stage that ensure the hero get into action. This call have great importance both individual and social level in Deli Dumrul story . The hero did not remain insensitive to this call and set out on a mythological journey to complete individualization process. Individual has to get into fights to complete individualization stage. This process, through which the hero will pass hard exams, will ensure that he attains a mature personality. At this stage, the obstacles that confront to hero, have archetypal feature.

These stages, which make up Deli Dumrul's heroic journey, have features of heroic adventure. In Deli Dumrul's setting out to adventure, the cries of young man's close relatives on the death of him have feature to the call to the adventure. Deli Dumrul has not rejected the call, embarked on the adventure and his wife has come out as protective figure to get rid of Azrael. Deli Dumrul has got the stage with his wife's help on the situation they have been struggling with the Azrael, and passed hard exams such their parents did not help themselves and negotiated the last stage with God pleased him. His long journey, started with the call to adventure, has been ended with the freedom of live.

Examined Deli Dumrul story includes important knowledge in terms of archetypal relations. The same person in the story has multiple and different archetypal representatives and sometimes there are various contrasts between these archetypes has an effect that directed the exaltation, curiosity and tension in plot. The exchange of any archetype creates a new archetype connected to it. No archetype takes place in events incidentally. There is organic relationship between archetypes. In the story, the relationship that complementing and regulative of the tenor of the events between Deli Dumrul's rebel archetype (anti-hero) and Azrael's shadow archetype becomes an organic contact between the heroic archetype and the supreme wise archetype. The need for the shadow of rebel archetype makes essential that coalesce of hero archetype and supreme wise archetype and its existence. Deli Dumrul has completed the maturity stage with hero archetype that he started with rebel archetype. Deli Dumrul revolt against to the world order. Death is an inevitable rule of life. It does not matter that how strong, how 'nice, beautiful young man', there is no escape from death. The death in here is both finiteness with real meaning and ' 'fizzle out of narcissistic (brag) personality' with figurative meaning. Deli Dumrul got stubborn with death but took steps backward after a bitter-sweet experience. In the struggle between human and God, human buckled under. Standing up to death, the established order of community, is the shadow of Deli Dumrul.

Another conclusion that can be derive from this study is that archetypes that appear to be the opposite of each other in a story, can appear in the same people. Deli Dumrul was able to represent heroes and rebel archetypes and Azrael was able to represent shadow, persona and supreme wise in different processes of events. Human is human with positive and negative features. This feature of it makes it valuable. Archetypes in the story shows that a person is not fully good or bad archetype symbol. The evaluation of the events in this sense will cause to think about the one-way evaluation of people and events in the stories.

Kaynakça

- ABALI, Nefise (2008), "Zincir Mektupların Jung'un Bilinçdışının Dinsel İşlevi ve Arketipleriyle Okunması", *Millî Folklor*, 79: 65-69.
- AKÇA, Hilal (2016), *Kemal Tahir'in Romanlarında Yolculuk Arketipi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- AŞKAROĞLU, Vedi (2013), "Dede Korkut Hikayelerinden Dirse Han Oğlu Buğaç Han Anlatısı Üzerine Simgesel/Arketipsel Bir Çözümleme", *Karadeniz*, 17: 120-132.
- AYBERK, A. Erhan (2014), *Marka Kişiliği Çerçevesinde Arketip Yaklaşımı Yoluyla Reklamlarda Hikâye Anlatımı*, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- BAŞGÖZ, İlhan (1989), "Köroğlu Düzeni", *Folklor Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları, 176-180.
- BAYAT, Fuzuli (2007), *Mitolojiye Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- CAMPBELL, Joseph (2017), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. Sabri Gürses), İstanbul: İthaki Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar (2006), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- ELİADE, Mircea (1994), *Ebedi Dönüş Mitosu*, (çev. Ümit Altuğ), Ankara: İmge Kitabevi.
- ERGİN, Muharrem (1997a), *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1997b), *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FEDAKÂR, Pınar (2014), "Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri", *Millî Folklor*, 103: 5-19.
- FROMM, Erich (2017), *Rüyalar, Masallar, Mitler*, (çev. Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten), İstanbul: Say Yayınları.
- GÜMÜŞ, Tülin (2016), *Kazan Oğuznamesi'nin Arketipsel Sembolizm Bağlamında İncelenmesi*, Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GÜROL, Ender (1993), "Arketip", *Türk Dili*, 500: 197-201.
- IRMAK, Yılmaz; Ava, Uğur (2017), "Âşık Garip Hikâyesinde Arketipsel Sembolizm", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6/ 13: 16-28.
- İNAN, Abdülkadir (1998), "Al Ruhü Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 259-267.
- JUNG, C. Gustav (2017a), *Dört Arketip*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.
- JUNG, C. Gustav (2017b), *Bilinçdışına Yaklaşım, İnsan ve Sembolleri*, (çev. Hatice Mukaddes İlgün), İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- KARABAŞ, Seyfi (1996), *Dede Korkut'ta Renkler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KÜÇÜK, Salim (2010), "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *bilig*, 54: 185-210.
- NAMLI, Taner (2007), "Arketipsel Sembolizm Açısından Elif Şafak'ın 'Pinhan' Romanının İncelenmesi", *Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/4: 1210-1230.
- ONAT, Gökşen (2007), *Elif Şafak'ın Romanlarının Arketipsel Sembolizm Açısından İncelenmesi*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖGEL, Bahaeddin (1998), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) 1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZCAN, Tarık (2003), "Osmanlık Romanının Arketipsel Sembolizm Bakımından Çözümlemesi", *bilig*, 26: 103-116.
- PROPP, Vladimir (2011). *Masalın Biçimbilimi*, (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- RAYMAN, Hayrettin (2002), "Nevrûz ve Türk Kültüründe Renkler", *Millî Folklor*, 53: 10-15.
- SAKAOĞLU, Saim (2009), *Efsane Araştırmaları*, Konya: Kömen Yayınevi.
- SALTIK ÖZKAN, Tuba (2010), "Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek Anlatılarında Arketipik İmgeler", *Millî Folklor*, 85: 81-90.

- SAVAŞ, Sezgin (2016), *Arketipsel İmgelerin İkna Boyutu ve Türk Reklamlarında Görülme Sıklığı Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SAYDAM, M. Bilgin (2017), *Deli Dumrul'un Bilinci "Türk-İslam Ruhu" Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- SUNGURLAR, Işık (2013), *Bir Arketip Olarak Gölge*, İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TALİANOVA, Mariia (2015), *Türk ve Rus Halk Masallarında Kadın Arketipinin Karşılaştırılması*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YILDIRIM MIROL, Çiğdem (2011), *Arketip Bir Yolculuk İçinde, Narsistik Bir Kitap Biçiminde: Beyaz Kale*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Bölümü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ZELYUT, Rıza (1989), *Halk Şiirinde Başkaldırı*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.